

פרק ראשון: מגמות בכמות התלמידים בחמ"ד

1. כמות התלמידים בחמ"ד ואחוז הנושרים

בשנת הלימודים התשע"א למדו במערכת החינוך בישראל (כולל המגזר הערבי), מגן טרום חובה ועד כיתה י"ב 1.57 מליון תלמידים, כאשר 266,000 (17%) מתוכם למדו במערכות של החינוך הממלכתי-דתי (חמ"ד).¹

אחוז גבוה זה של תלמידים מושפע מהכמות הגבוהה של התלמידים בגני החמ"ד, אך בבתי הספר עצמם כמות התלמידים יורדת ל-14%. כך למשל, בשנת תשס"ט מתוך 1.47 מליון תלמידים בבתי הספר בישראל למדו בחמ"ד 200,000 תלמידים המהווים כאמור 14% מכלל התלמידים. 15% נוספים למדו בחינוך החרדי והיתר (71%) למדו בחינוך הממלכתי.²

נתונים אלו מלמדים על נשירה גדולה מהחמ"ד בתווך שבין הגן ובין בית הספר היסודי: הנתונים המדויקים מלמדים כי בעוד מספר הילדים בגנים בחמ"ד עומד על כ-30% מהחינוך היהודי (ללא הערבים), בבתי הספר היסודיים רק 20% מהתלמידים היהודיים לומדים בחמ"ד, נשירה המתרחשת במעבר מהגן לכיתה א'.³ תהליך הנשירה מהחמ"ד ממשיך גם לאחר מכן, כפי שהעיד לאחרונה ראש מינהל החמ"ד, אברהם ליפשיץ, בועדת החינוך של הכנסת: "... (מקרב) תלמידים שהתחילו בכיתה א' וסיימו כיתה י"ב בשלוש השנים האחרונות, תשס"ח, תשס"ט ותש"ע, החינוך הדתי הפסיד בין 18%-20%".⁴

הנושא הדאיג מאוד את הממונים במשרד החינוך ובחמ"ד ובאמצע שנת 2010 הטיל ראש מינהל החמ"ד על מפקח מחוז הדרום בחמ"ד לעמוד בראש ועדה ארצית לנושא ושמה "והעמידו תלמידים הרבה". רוב חברי הוועדה היו מפקחים ובין חבריה - גם עוזרו של ראש מינהל החמ"ד. על הוועדה הוטל להכין תכנית שתבטיח שכל תלמיד בחינוך הממ"ד יישאר במוסדות חינוך ממ"ד בכל שנות לימודיו. הועדה הראתה שרק 84% מתלמידי כיתות ו' בשנת הלימודים התש"ע המשיכו ללמוד בבתי ספר ממ"ד בכיתה ז' בשנת הלימודים התשע"א. מתוך 16% הנתורים הרוב המוחלט (12%) עברו לחינוך הממלכתי שאיננו דתי, 2% עברו למוסדות אחרים (כולל המוכר שאינו רשמי), ועוד 2% שהועדה לא הציגה נתונים לגביהם.⁵

¹ דוח מבקר המדינה 2012 (דוח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010), עמ' 731.

² יובל וורגן ואיתי פלדמן, מערכת החינוך בישראל - סוגיות מרכזיות בעבודתה של ועדת החינוך, הכנסת - מרכז המחקר והמידע, תשס"ט, עמ' 7.

³ מתתיהו דגן, החינוך הציני הדתי במבחן הזמן והתקופה, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תשס"ו, עמ' 61.

⁴ פרוטוקול מס' 15, ישיבת ועדת המשנה של ועדת החינוך התרבות והספורט לחינוך דתי ותרבות תורנית, ט"ז באב תשע"א.

⁵ דוח מבקר המדינה 2012, עמ' 738. בהקשר זה ראה (שם) את ביקורתו של מבקר המדינה על פעילות הועדה והתבססותה על מסד נתונים לא מלא.

אם כן, הנתונים מלמדים כי מרבית התלמידים עוברים לחינוך הממלכתי ומקצתם לחינוך החרדי. את סיבת הנשירה לחינוך הממלכתי יש לתלות בעיקר בכך שמלכתחילה רבים מתלמידי החמ"ד מגיעים מבתי מסורתיים. הדבר נוגע במיוחד לגני הילדים כפי שתיאר מתי דגן, בעברו ראש מינהל החמ"ד:

גני הילדים הדתיים מושכים אליהם הרבה הורים מסורתיים ואף הורים חילוניים, משום שגיל ילדיהם וערכי היהדות המוקנים בגן, אינם מאיימים על אורח החיים של ההורים. משום שהחלק הגלוי של קיום המצוות לגילאים אלה הוא מצומצם, עובדה זו אינה יוצרת לחצים על בית ההורים לשנות את אורח חייהם.⁶

בנוסף, כאמור לעיל מעט מן התלמידים עוברים מן החמ"ד לחינוך החרדי. יש התולים את הסיבות לכך בתהליך התחדדות שעוברת החברה הדתית-לאומית וברצון של חלק מההורים לחינוך בגוון חרדי יותר. אחרים, כמו חבר הכנסת זבולון אורלב המכהן כיו"ר ועדת המשנה של ועדת החינוך לחינוך דתי, טוענים שהסיבה היא בעיקרה טכנית וכלכלית. לדברי אורלב "הסיבה העיקרית לנשירה היא ההטבות החומריות והכספיות שהחינוך המוכר שאינו רשמי ושאינו ציוני מפתה בהם את ההורים. להורים אלה מציעים הסעות מבית התלמיד לבית הספר ובחזרה, יום לימודים ארוך, הארכת שנת הלימודים בקיץ, קייטנות להורים ולתלמידים והטבות נוספות".⁷ אורלב תולה את היכולות הכלכליות הללו בניצול מעמדן הפוליטי של המפלגות החרדיות. על מנת להילחם בתופעת הנשירה מהחמ"ד החליטו במשרד החינוך להפעיל תוכנית חדשה בעלות של מיליוני שקלים שמטרתה לחזק את הקרבה לדת של התלמידים והוריהם. התוכנית מכוננת בעיקר למשפחות מסורתיות ביישובי הפריפריה, שבהם יוקמו מרכזים מיוחדים לשעות אחר הצהריים.⁸

לסיום הדברים ראוי להעיר כי ישנם המשתמשים במונח "נשירה" במובן שונה מהשימוש בו השתמשנו אנו: הם משתמשים בו על מנת לתאר תלמידים שעזבו את בית הספר, אך לא עברו ללמוד במסגרת חינוך פורמאלית אחרת. אפיון הנושאים מאפשר איתור אוכלוסיות הנמצאות בסכנת נשירה וחיזוקן על ידי משרד החינוך. נשירה במובן זה מהווה מדד חשוב עבור משרד החינוך לבעיות חברתיות ועבריינות נוער. תופעה נשירה מהסוג הזה זו הינה זניחה ביותר בחינוך הממלכתי היהודי (1.1% תלמידים מהחינוך הממלכתי ו-1% מהחמ"ד) והיא גדולה בהרבה בחינוך החרדי (3.1%) ובחינוך הערבי (1.8%), כשבכל סוגי החינוך רוב מוחלט של הנושאים עושים זאת בגילאי העל-יסודי.⁹

2. התפלגות התלמידים בחינוך היהודי בישראל במהלך השנים

הלוח הבא מציג את התפלגות התלמידים בחינוך היהודי בישראל בין הפיקוח הממלכתי, הפיקוח הממלכתי דתי והפיקוח החרדי בארבע קטגוריות: כיתות א, בתי ספר יסודיים (א-1), חטיבות ביניים ותיכונים, החל משנת תש"כ (1960) ועד היום:

⁶ דגן, החינוך הציוני דתי במבחן הזמן והתקופה, עמ' 62.

⁷ אורלב: "הנשירה מהחמ"ד – בגלל המוסדות החרדיים", אתר כיפה, ה' אב תשע"ב.

⁸ עמרי מניב, 'ניסיון לעצור את נטישת החינוך הממלכתי דתי', מעריב, 24.7.2012. ע

⁹ פני החברה בישראל - דוח מספר 4, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, חשון תשע"ב, עמ' 166-168.

לוח מס' 1: תלמידי בתי הספר בחינוך היהודי לפי פיקוח וסוג חינוך (באחוזים)

בתי ספר יסודיים (א-ו)				כיתות א				
פיקוח			מספר התלמידים	פיקוח			מספר התלמידים	
ממ"ד	ממלכתי	חרדי		ממ"ד	ממלכתי	חרדי		
6.6	26.5	66.9	357,644	7.6	28.2	64.2	47,988	תש"ך
6.6	27.8	65.6	375,534	6.2	25.9	67.9	48,369	תש"ל
5.7	20.1	74.2	424,173	4.9	19	76.1	65,498	תש"ם
7.6	21.3	71.1	461,790	6.3	22.2	71.5	69,848	תש"ן
20.4	19.2	60.4	549,558	19.4	19.7	60.9	84,151	תש"ס
25.1	18.9	56	565,640	22.7	19.5	57.8	89,842	תשס"ה
26.5	18.9	54.6	589,007	23.9	19.5	56.6	95,168	תשס"ז
27	18.9	54.1	595,869	24.5	19	56.5	91,831	תשס"ח
בתי ספר תיכוניים				חטיבות הביניים				
פיקוח			מספר התלמידים	פיקוח			מספר התלמידים	
ממ"ד	ממלכתי	חרדי		ממ"ד	ממלכתי	חרדי		
3.7	21.9	74.4	129,436	-	37.5	62.5	7,900	תש"ל
4	22.2	73.8	143,810	1.4	23	75.6	72,792	תש"ם
5.7	18.4	75.9	205,139	0.6	16.1	83.3	120,608	תש"ן
14.8	17.2	68	270,862	0.2	18.5	81.3	193,903	תש"ס
19	16.8	64.2	279,751	0.1	19.7	8.2	187,789	תשס"ה
20.8	17	62.2	277,620	0.1	20	79.9	185,217	תשס"ז
20.5	17.3	62.2	275,197	-	20	80	182,611	תשס"ח

* על פי "השנתון הסטטיסטי לישראל 2008", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס).

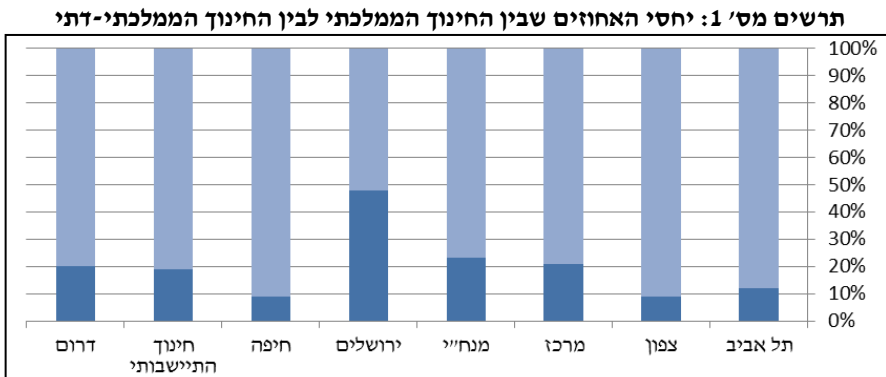
הלוח מראה כי החמ"ד שומר במהלך השנים על יציבות (באופן יחסי) של כ-20% מן התלמידים במגזר היהודי בכל קטגוריה, כך שכיום 18.9% מתלמידי החינוך היסודי היהודי לומדים בחמ"ד, 20% מבין תלמידי חטיבות הביניים היהודים, ו-17.3% מבין תלמידי התיכון היהודים. העלייה המרשימה המוצגת בלוח היא כמובן של החינוך החרדי שהיווה אחוז מזערי בשנת 1960 ואילו כיום הוא מהווה כרבע ממערכת החינוך היהודי בישראל. דעות מומחים חלוקות בנוגע לגורמים לגידול במספר התלמידים בחינוך החרדי. יש הטוענים שמספר התלמידים העוברים מבתי ספר של החינוך הממלכתי אל המוסדות החרדיים הינו קטן ולכן עיקר הצמיחה מקורה בגידול הטבעי של האוכלוסייה החרדית,¹⁰ ואילו מומחים אחרים מצביעים על כך ששיעורי גידול התלמידים בבתי הספר החרדיים עולים במדיה ניכרת על הגידול הטבעי של האוכלוסייה החרדית, ולפיכך הם תולים את הצמיחה בכמות התלמידים בבתי הספר החרדיים

¹⁰ המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, הקצאת משאבים לשיירות חברתיים, 2004, עורך: יעקב קופ, ירושלים, נובמבר 2004.

בכך שהורים לא חרדים שולחים את ילדיהם למוסדות חרדיים, בייחוד למוסדות "מעייני החינוך התורני" של רשת ש"ס.¹¹ הצמיחה העצומה של מערכת החינוך החרדי בין שנת תש"ן (1990) לשנת תש"ס (2000), בדיוק בשיא פריחתה של תנועת ש"ס, מלמדת כנראה כי הצדק עם הטענה השנייה שהצגנו, על אף שברור שגם לריבוי הטבעי יש תפקיד חשוב בגידול של בתי הספר החרדיים.¹²

3. חלוקה למחוזות

מערכת החינוך בישראל מחולקת למחוזות שונים ותלמידי החמ"ד מפוזרים בצורה לא סימטרית בין המחוזות השונים. התרשים הבא מציג את יחסי האחוזים שבין החינוך הממלכתי (כולל החינוך הערבי) לבין החמ"ד בכל מחוז:

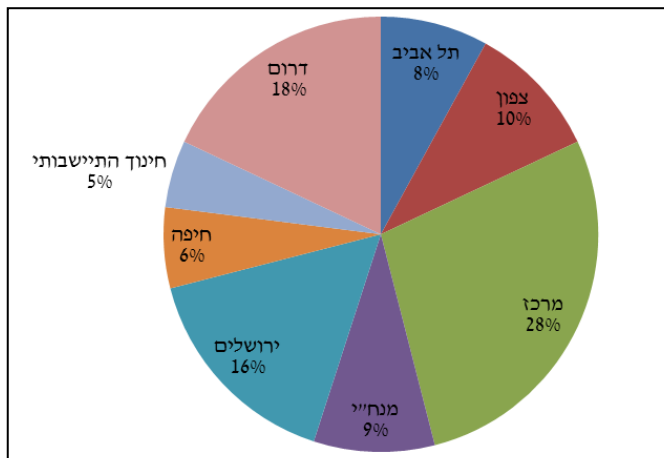
* ע"פ דוח מבקר המדינה 2012 (דוח ביקורת שנתי 62) עמ' 731.

בתרשים הבא ניתן לראות את התפלגות תלמידי החמ"ד בלבד לפי המחוזות השונים:

¹¹ ורדה שיפר, **מערכת החינוך החרדי בישראל – תקצוב, פיקוח ובקרה**, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים אוגוסט 1998.

¹² נתון נוסף שמסביר את הצמיחה הגדולה הוא העובדה שהחוקרים מציינים שהחל מתשנ"ט החלו למנות גם תלמודי תורה בחינוך החרדי היסודי. עם זאת, נתון זה לא יכול להסביר את הצמיחה הגדולה לבדו, כיוון שגם בגילאים העל-יסודיים ניתן לראות צמיחה גדולה בתקופה זו.

תרשים מס' 2: התפלגות התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי לפי המחוזות השונים

* ע"פ דוח מבקר המדינה 2012 (דוח ביקורת שנתי 62) עמ' 731.

ניתן לראות שרבע מתלמידי החמ"ד מגיעים מאזור ירושלים (מחוזות ירושלים ומנח"י – מינהלת חינוך ירושלים), קצת יותר משליש מגיעים מאזור גוש דן (מחוזות תל אביב והמרכז) והיתר (כ-40%) מפוזרים במחוזות דרום, צפון, חיפה ובחינוך ההתיישבותי.

4. סיכום ודיון

בפרק זה סקרנו את כמות התלמידים בחמ"ד במהלך השנים וראינו כי בשלושים השנים האחרונות החמ"ד שומר על יציבות יחסית של כ-20% מהחינוך היהודי בישראל, בזמן שהחינוך החרדי התעצם והחינוך הממלכתי נחלש. כמו כן, בחנו את התפלגות החמ"ד בתוך המחוזות השונים וראינו שרוב תלמידי החמ"ד לומדים באזור המרכז ובאזור ירושלים. ההתפתחות המעניינת עליה הצבענו בפרק זה היא הנשירה הגדולה של תלמידים מן החמ"ד המתרחשת בעיקר במעבר מהגן לכיתה א' ובמעבר מבית הספר היסודי לחטיבת הביניים. הראנו כי על אף שיש הסוברים שהתלמידים עוזבים ברובם לחינוך החרדי, למעשה רק מיעוט עובר לחינוך החרדי, ואילו הרוב המוחלט של התלמידים עוזב לחינוך הממלכתי. לפיכך נראה שאת רוב המאמצים במלחמה בנשירה צריך החמ"ד למקד בכו-שיח עם הגורמים המסורתיים ולא בהכרח עם הגורמים בעלי הנטיות החרדיות.

